

**VLAAMSE MINIATUREN
VOOR VAN EYCK**

(ca. 1380 - ca. 1420)

CATALOGUS

Cultureel Centrum Romaanse Poort, Leuven
7 september - 7 november 1993

UITGEVERIJ PEETERS

LEUVEN

1993

maken in de schilderkunst van de Vlaamse primitieven. Gelijkaardige getormenteerde moordenaars vindt men onder meer terug in het oeuvre van de Meester van Flémalle alias Robert Campin.

Lit.: C. V. LANGLOIS, *Anonyme auteur du „Ci nous dist”*, in *Histoire littéraire de la France*, 38, Parijs, 1938, p. 237-253; L. MOURIN, *Les fables et les traits de mœurs animales contenus dans le „Ci nous dit”*, in *Revue belge de philologie et d'histoire*, 25, 1947, p. 596-612; ID., *Le manuscrit Colbert de Beaulieu du „Ci nous dit”*. *Etude d'une des sources de cette compilation*, in *Scriptorium*, 1, 1946-47, p. 75-105; LYNA, *Ci nous dit*, p. 106-118; G. BLANGEZ, *Ci nous dit. Recueil d'exemples moraux*, 1 (*Société des anciens textes français*), Parijs, 1979.

B.C.

53 (42). GETIJDENBOEK. – Zuid-Vlaanderen, begin 15de eeuw; Utrecht, ca. 1425; Noordelijke Nederlanden, ca. 1440.

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, ms. 135 E 36.

Codex; perkament; iv+157+iv folia; blad en bladspiegel resp. 180 x 125 mm en 95 à 97 x 57 à 63 mm; vanaf fol. 127: 93 x 56 à 57 mm; 1 kolom, 13 regels (16 vanaf fol. 127); reclamen. Latijn en Middelnederlands; gotisch boekschrift. 16 miniaturen (de eerste 8 zijn niet ingevoegd, de 8 volgende wel); initialen: blauwe en rode letters op gouden kas (of het tegengestelde) met wit filigraan of wijngaardbladeren in het oog; regelvullingen; randversieringen: ranken met bloempjes en wijngaardbladeren, opgeluisterd met drolerieën; merkwaardig staafwerk met ornamenteel-vegetale motieven en vlechtwerk. Herkomst: J. Roelofs; James S. Burra; Londen, Sotheby's 1911; Henri Scrive van Rijsel (gekocht in 1926 bij antiquariaat Bélin te Parijs); George Scrive, Ville Marie; Donald J. Wineman. Het handschrift werd op 13.12.1976 bij Sotheby's verworven (kavel 67). Bruin lederen band van ca. 1500. – Afb. 56.

Dit Getijdenboek vertoont een bijzonder ingewikkeld karakter omdat het in verschillende fasen is ontstaan. De Kindsheidscyclus die de kleine Mariagetijden illustreert vormt het oorspronkelijke kerngedeelte en werd verlucht in het begin van de 15de eeuw, in een Zuidnederlands of zelfs Zuidvlaams atelier. Rond 1425 werden vervolgens het Kruisofficie en de Boetpsalmen toegevoegd, samen met acht Utrechtse Passietaferelen daterend van dezelfde periode. Deze miniaturen zijn uitgevoerd op losse folio's en werden dan ook misschien als exportprodukten apart ingevoegd. Van de tweede periode dateert ook de vooraan geplaatste kalender, die duidelijk de originele kwam vervangen, wellicht als aanpassing aan nieuwe liturgische vereisten (een verandering van diocees b.v.). Noterenswaardig is dat de randversiering van de oorspronkelijke Kindsheidscyclus hier nagebootst werd om het geheel homogeen te maken. Daarbij werd gebruik gemaakt van toen al ouderwetse motieven (zoals wijngaardranken). De miniatuur van het Laatste Oordeel (fol. 98) tenslotte, dateert van de derde en laatste campagne. Dit kwalitatief hoogstaand tafereel stamt uit een Noordnederlands atelier en dagtekent van ca. 1440. De randversiering werd ook stilistisch aangepast aan die van de twee vroegere cycli, alhoewel het hier eerder gaat om een eigen, geactualiseerde interpretatie van voor die tijd totaal achterhaalde motieven.

In het kader van het pre-Eyckiaans realisme is vooral de oorspronkelijke kern van belang, met name de niet ingevoegde Kindsheidscyclus die de kleine Mariagetijden geleedt. Deze miniaturen stellen een paar fundamentele problemen i.v.m. de

Afb. 56. – *Geboorte*, verluchte bladzijde uit Getijdenboek, Zuid-Vlaanderen, begin 15de eeuw. – 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, ms. 135 E 36, fol. 45vo.

herkomst en de lokalisatie ervan. De stilistische analyse wijst duidelijk op het einde van de 14de eeuw, zoals hieronder zal blijken. Wat de lokalisatie betreft is de knoop moeilijk door te hakken. Inderdaad, de traditionele delen van het Getijdenboek die gewoonlijk hiervoor gebruikt worden, ontbreken. De oorspronkelijke kalender is verdwenen en werd vervangen door een waarschijnlijk Antwerpse kalender. De litanieën zijn later toegevoegd en de kleine Mariagetijden volgen het gebruik van Rome, dat algemeen verspreid was in de Zuidelijke Nederlanden. De illustratiecyclus ter versiering van de kleine Mariagetijden volgt de Franse traditie (met de Kroning van Maria bij de completen), een oplossing die echter ook vaker voorkomt rond 1400 in Vlaamse Getijdenboeken. Resten dan ook de stilistische gegevens. De globale layout van het blad (halfbladminiatur met ruimte onderaan voorzien voor tekst en driemarginaal staafwerk) is verwant met laat-14de-eeuwse Franse voorbeelden, waar de onderste ruimte eveneens voorzien is voor een korte tekst met initiaal (in tegenstelling tot de vaak ingevoegde miniaturen zonder tekst op losse folio's die gebruikelijk zijn in Vlaanderen). Merkwaardig is dat in het geëxposeerde boek de tekst ontbreekt, doch de beschikbare ruimte gevuld is met een bijzonder rijk palet van drolerieën: herten, monniken, apen, vogels, honden, bijenkorven... waarvan de kwaliteit duidelijk afsteekt tegen die van de eigenlijke miniaturen. Vergelijkbare randversieringen bestaande uit ranken en drolerieën met rijk versierd staafwerk vindt men terug in de toenmalige Noordfranse produktie: een Oxfords Getijdenboek van ca. 1400 (Bodleian Libr., Ms. Rawl. lit. e. 32; zie nr. 25) b.v. gebruikt hetzelfde systeem, alhoewel het ongetwijfeld door een andere hand werd verlucht. Die randen zijn duidelijk lokale interpretaties van formules die succesvol waren in de toenmalige Parijse miniatuurkunst, in de kring van de Boucicautmeester b.v. (cfr. Parijs, Bibl. nat., ms. nouv. acq. lat. 3107).

Door de ruwe afwerking, een zekere voorkeur voor anekdotische details, de thematiek en bepaalde ornamentale motieven sluiten de miniaturen van dit *Horarium* eveneens aan bij het pre-Eyckiaans realisme. De tentoongestelde miniatur met de Geboorte is er een duidelijk exponent van (fol. 45vo). Jozef wordt als *nutritor domini* voorgesteld, een iconografisch thema dat bijzonder bijval krijgt in de context van vroeg-15de-eeuwse Vlaamse kunst. De heilige reikt Maria een kom vol pap met een lange lepel aan. Het Kind is een kloeke, ietwat poezelige boreling. Het tafereel speelt zich af in een duidelijk omschreven kader: een schuur met strodak. Er wordt zelfs een poging gedaan om diepte te suggereren door het centraal gebeuren dwars te plaatsen. De architectonische bovenstructuur is bovendien verwant met miniaturen uit de Groep met de roze baldakijnen.

Met het oog op een nauwkeurige lokalisatie van de miniaturen zou voorafgaandelijk een systematisch onderzoek moeten gebeuren naar de Zuidvlaamse miniaturkunst rond 1400. Eén voorbeeld illustreert op schitterende wijze de huidige (op zijn minst verwarde) stand van zaken: de staven langs de rand van miniaturen en teksten van het hier besproken Getijdenboek zijn heel nauw verwant met een handschrift nu bewaard in Krakau (Muzeum Narodowe, ms. 3467) en toegeschreven, omwille van Italiaanse invloeden, aan een Zuidfrans meester!

Een interessante technologische opmerking tenslotte: op bepaalde folio's (64 en 64vo b.v.) werd de randversiering *doorgeprikt*: deze kopietechniek bestaat erin

kleine gaatjes aan te brengen op de contouren van de te reproduceren motieven. De doorgeprikte gaatjes zijn zichtbaar op de versozijde van het folio en kunnen zodoende gemakkelijk gekopieerd worden.

Lit.: *Catalogue of Western Manuscripts and Miniatures*, Londen, Sotheby's, 13.12.1976, kavel nr. 67; J.P.J. BRANDHORST en K.H. BROEKHUIJSEN-KRUIER, *De verluchte handschriften en incunabelen van de Koninklijke Bibliotheek*, 's-Gravenhage, 1985, p. 94, nr. 370; SMEYERS en CARDON, 1991, p. 96, nr. 67.

Tent.: A. S. KORTEWEG, *Middeleeuwse handschriften*, in *Accoord. C.R. Een keuze uit de bijzondere aanwinsten verworven tijdens het bibliothecariaat van C.R. Reedijk*, 's-Gravenhage, 1980, p. 25, 40-41, nr. 17; J. STORM VAN LEEUWEN, *De collectie boekbanden*, in *loc. cit.*, p. 151-192; *Schatten*, 1980, p. 175, nr. 70; *Treasures*, 1980, p. 92-95, nr. 70; *Birgitta van Zweden 1303-1373. 600 jaar kunst en cultuur van haar kloosterorde*, Uden, 1986, p. 98, nr. 17.
D.V.

54 (43). GETIJDEN- EN GEBEDENBOEK. – Zuid-Vlaanderen, ca. 1400.

Arras, Bibliothèque municipale, ms. 822 (a.c. 513).

Codex; perkament; 127 folia; blad en bladspiegel resp. 165 x 118 mm en 88 x 57 mm; 1 kolom, 16 regels. Latijn; gotisch boekschrift (fol. 127: andere hand); 17 niet ingevoegde miniaturen, meerdere miniaturen ontbreken (bij de metten, priem en sext van de Mariagetijden); initialen van 1 à 4 regels in blauw, rood of goud met eventueel vignetten of filigraan in het oog; regelvullingen; randversieringen: gouden staaf met slingerend rood en blauw rankwerk, waaruit rode en blauwe wijngaardbladeren ontspruiten; op de benedenhoek maakt de staaf een boog, waarbinnen een bloemetje; aan de binnenmarge fijnere penwerkkranken met gouden bladeren. Fol. 78: *Votre bonne et léale commère Jenine de Halewin* (ca. 1500); in het bezit van de Sint-Vaastabdij te Atrecht, fol. 1: *Bibliotheca monasterii S. Ved. Attreb.* Niet-originele band van wit-geel leder over karton. – Afb. 57.

Het handschrift bevat voornamelijk Latijnse teksten. Verschillende hiervan worden ingeleid door een Nederlandse rubriek. Eén daarvan, bij het *Obsecro te*, bevat een kort exemplar over een abdis, aan wie op haar sterfbed duivels verschijnen. Deze slaan op de vlucht als ze het *Obsecro te* bidt, waarna Maria verschijnt, temidden van een schare zingende engelen. Deze maakt aan de abdis het uur van haar dood bekend, opdat ze goed voorbereid zou sterven. Deze rubriek heeft mogelijk een Vlaamse herkomst, en gaat in veel Zuidnederlandse handschriften vooraf aan de vertaling van het *Obsecro te* (Brugge, Grootseminarie, ms. 72/175; zie nr. 16, en Parijs, Bibl. de l'Arsenal, ms. 565; zie nr. 13). Alleen in dit handschrift gaat het vooraf aan de Latijnse tekst. Een Latijns voorbeeld van de rubriek is tot op heden onbekend.

Naast de rubrieken staan er ook Nederlandse gebeden in deze codex. Eén daarvan is de Westvlaamse berijmde vertaling van *Douce dame de misericorde*, een Frans prozagebed over de Vijftien Vreugden van Maria. De Franse tekst is in een zeer groot aantal handschriften overgeleverd, maar ook de vertaalde tekst kende een ruime verspreiding, vooral in Vlaanderen (b.v. in Parijs, Bibl. de l'Arsenal, ms. 565 en Leuven, Univ. Bibl., ms. 2). De Nederlandse teksten in dit manuscript zijn in een sterk Westvlaams gekleurd dialect geschreven. De kalender is eveneens in het Nederlands gesteld.